

Мікола Хаўстовіч
Варшава

Гутарка Данілы са Сцяпанам у кантэксце беларускай ананімнай літаратуры XIX стагоддзя*

1. Уводзіны

Тэксты ананімнай літаратуры Беларусі XVIII–XIX стст. складаюць значны працэнт ад вядомага корпусу тэкстаў названага перыяду. Першыя беларускія гісторыкі літаратуры (Я. Карскі, Р. Зямкевіч, М. Гарэцкі) надавалі значную ўвагу падобным творам, спрабавалі даць іх атрыбуцыю (перадусім, Р. Зямкевіч). М. Гарэцкі вылучыў частку гэтае ананімнае літаратуры ў г. зв. „народную літэратуру невядомага аўторства”. Менавіта ён быў і першым публікатарам шэрагу ананімных тэкстаў у сваёй *Хрыстаматыі* (1922).

Сялянскія гутаркі нязменна былі ў полі зроку і беларускіх літаратуразнаўцаў 30–50-х гг. XX ст.: Васіль Барысенка, Міхась Ларчанка, Сцяпан Майхровіч і інш. у сваіх манаграфіях абавязкова вялі гаворку пра тэксты верша-складальнікаў з народа. А вось калі справа тычылася публікацыі падобных твораў, то абмяжоўваліся звычайна друкаваннем іх фрагментаў. Зрэшты, што друкаваць, а што не друкаваць вызначалі хутчэй крытэрыі не мастацкія, а ідэалагічныя: менавіта тагачасная ідэалогія была асноўным выдавецкім параметрам.

Найбольшую колькасць ананімных твораў „вясковых аўтараў” змяшчае *Хрэстаматыя* (1988), хоць, заўважым, складальнікі і адмовіліся ад публікацыі маламастацкіх тэкстаў, вядомых па ранейшых зборніках, прысвечаных літаратуры XIX ст. Нельга не згадаць і той факт, што ў сінтэтычных даследаваннях таксама зменшылася ўвага да „народнай літэратуры невядомага аўторства”. Так, акадэмічная *Гісторыя беларускай літаратуры* (2007), прысвяціўшы раздзел гутаркам часоў паўстання 1863 года, пакідае яе фактычна па-за кантэкстам беларускае літаратуры: мы амаль не знойдзем у кнізе нават згадак пра яе.

На нашу думку, для гісторыка літаратуры павінны ўяўляць каштоўнасць усе беларускамоўныя літаратурныя тэксты. А таму публікацыя яшчэ неапублікаваных (гэта – у першую чаргу), атрыбуцыя, а таксама гісторыка-літаратурны аналіз павінны стаць важнейшымі задачамі сённяшняга літаратуразнаўства.

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015.

Пэўную цікавасць з гэтага пункту гледжання маюць тэксты „народнай літаратуры невядомага аўторства”, звязаныя з рэформай 19 лютага 1861 года.

Будзе лішнім казаць, што скасаванне прыгону стала адной з найбольш значных падзей тагачаснага сялянскага жыцця. Самадзейныя вясковыя паэты (прафесійныя, вядома, таксама), як толькі ў грамадстве сталі пашырацца чуткі пра волю, з захапленнем пачалі выказваць свае спадзяванні на лепшае жыццё, не забываючы пералічыць свае крыўды, а часам і пагрозы ў адрас паноў-памешчыкаў. Тут, відавочна, варта пачаць з верша *Вясна гола перапала*¹. Дадзены твор быў надзвычай папулярны ў свой час, захаваліся шматлікія рукапісныя копіі, а таксама публікацыі канца XIX – пачатку XX стст. у навуковых выданнях. Праўда, сённяшні чытач – і аматар, і навуковец – звычайна карыстаецца публікацыямі ў хрэстаматыях XX ст., з розных прычын „сапсаваных” рэдактарамі-ўкладальнікамі гэтых выданняў. Надзённае пытанне – падрыхтоўка сучаснага навуковага выдання².

Пасля „аб’яўлення волі” сацыяльная тэматыка ў „народнай літаратуры” палучаецца з тэматыкай нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Праўда, тут ужо гучаў няўласна сялянскі голас: іх „дабрадзеі” – з аднаго боку, агітатары-паўстанцы³, а з другога, – расійскія чыноўнікі мясцовага паходжання⁴ – гаварылі ад імя народа.

Цікава тое, што нават праз дзесяцігоддзі дадзеная праблематыка (а менавіта скасаванне прыгону) была актуальнай для сялянства. Нават праз 20–25 гадоў пасля апублікавання Маніфесту Аляксандра II вясковыя паэты працягвалі разважаць пра падзею, якая сталася вызначальнай у іх жыцці. Мы, на жаль, за рэдкім выключэннем не знойдзем гэтых тэкстаў у анталогіях і хрэстаматыях: яны, маламастацкія па сваіх вартасцях, не зацікавілі ні літаратуразнаўцаў пачатку XX ст., ні беларускіх савецкіх даследчыкаў і працягваюць – колісь запісаныя аматарамі беларускага слова – пыліцца ў архіўных сховішчах.

У дадзенай публікацыі вядзецца гаворка пра два тэксты. Адзін з іх шырокавядомы, нават стаў аб’ектам калялітаратурнай інтэрпрэтацыі: у *Гамбургскім рахунку* А. Бахарэвіча⁵, а таксама ў інтэрнэт-блогу С. Дубаўца⁶. Другі –

¹ Нягледзячы на высокі ўзровень версіфікацыйнага майстэрства аўтара, мы лічым, што дадзены твор усё ж напісаны нейкім самавукам-сялянінам, а не прафесійным паэтам-шляхціцам. Пра гэта сведчыць, па-першае, падабенства ідэйна-мастацкага зместу верша з ідэйнай скіраванасцю ўсяе „сялянскае літаратуры”; а па-другое, – палеміка „прафесійнага літаратара” з канцэпцыйнай верша *Вясна гола перапала* ў драматычнай паэме *Адвяхорак. Аказія ў карчме пад Фальковічамі*.

² Пра гэта пісаў яшчэ ў 1993 г. Г. Кісялёў. Гл.: Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча. Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, 2-е выд., Мінск 2003, с. 294.

³ Напр.: *Гутарка старога дзеда, Гутарка двух суседзяў*.

⁴ Напр.: *Гутарка пана з хлопам* (паводле М. Федароўскага і запісу У. Содаля), *Дзякуй Богу і гасудару, Речь Старовойта* Ф. Блуса, *Бяседа старога вольніка з новымі пра іхняе дзела*.

⁵ А. Бахарэвіч, *У чаканьні войта* [online], www.svaboda.org/content/article/24345183.html [доступ: 26.10.2013].

аніколі не згадваўся беларускімі літаратуразнаўцамі, хоць некалькі дзесяткаў з іх (пачынаючы ад Васіля Барысенкі ў 1954 г.) знаёміліся з матэрыяламі фонда 21 у бібліятэцы Акадэміі Навук Літвы. Маём на ўвазе *Гутарку Данілы са Сцяпанам* і гутарку *Як былі пад панам*. Гэта тэксты пра тое, як жыццё мяняла погляды селяніна на такую, здавалася б, простую праблему: што лепш – „быць роўнымі з панамі” ці быць панскім падданым.

2. Першапублікацыя *Гутаркі Паўлам Шэйнам*

У 1886 г. у Расійскай імперыі шырока адзначалася 25-годдзе скасавання прыгоннага ладу. Больш дакладна, улады вялі гучную кампанію па ўслаўленню „вызваліцеля” Аляксандра II, забітага Ігнатам Грынявіцкім пяць гадоў таму. І, вядома, кампанію па ўслаўленню самадзяржаўя ўвогуле. Павел Васільевіч Шэйн⁷ „дастасаваўся” да юбілейных урачыстасцяў, публікуючы ў часопісе „Русская старина” свой невялікі артыкул *Крепостное право в народных песнях* і змяшчаючы ў дадатку да яго сем тэкстаў – тры расійскія народныя песні, дзве беларускія народныя песні, а таксама два творы „новейшей народной или полународной белорусской музыки”.

Фалькларыст адзначае, што нягледзячы на амаль поўную адсутнасць у надрукаваных этнаграфічных матэрыялах народных песняў „о житье-бытье крестьян под игом помещиков и о крепостнических отношениях последних к первым” такіх песняў было шмат, бо гэтыя адносіны

„в большинстве случаев, были таковы, что едва ли могли изгладиться из памяти народа в течение лишь одной четверти века. Да и возможно ли представить себе, что трезвая, всеобъемлющая поэзия нашего народа, особенно его песни, которая всегда громко и ясно откликалась на все то, что тревожило и задевало за живое как внутреннюю бытовую, так и внешнюю его жизнь, могло пройти огульным молчанием, именно те печальные явления крепостного периода этой жизни, которыми переполнены скорбные листы истории крестьянства на Руси. А ведь этот период дал себя знать народу не менее чувствительно, чем татарщина, опричнина и разные войны старого и нового времени”⁸.

Беларускія тэксты П. Шэйна, па яго словах, „выделил” з *Материалов для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края*, першы

⁶ С. Д у б а в е ц, *Гутарка Данілы са Сцяпанам. Найноўшая вэрсія* [online], www.svaboda.org/content/article/24825419.html [доступ: 26.10.2013].

⁷ Павел Шэйн (1826–1900) – фалькларыст і этнограф. Нарадзіўся ў Магілёве ў жыдоўскай сям’і. Выхоўваўся і вучыўся ў Маскве; пад уплывам славянафілаў пачаў збіраць, а пазней выдаваць расійскія народныя песні. У 1865–1873 гг. падчас працы настаўнікам Віцебскай гімназіі збіраў сам, а таксама заахвоціў запісваць беларускі фальклор выкладчыкаў навучальных устаноў у Беларусі. У дапамогу сваім карэспандэнтам падрыхтаваў *Программу для собирания памятников народного творчества* (1867). Назапашаныя матэрыялы сталі асновай зборніка *Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний* (1874), а таксама *Материалов для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края* (т. 1, ч. 1, 1887; ч. 2, 1890; т. 2, 1893; т. 3, 1902).

⁸ П.В. Ш е й н, *Крепостное право в народных песнях*, „Русская старина” 1886, февраль, с. 483.

том якіх быў надрукаваны ў 1887 г. Характэрна, што змешчаныя ў часопісе, яны ўжо не з'явіліся ў кніжным выданні.

Наша ўвага да дадзенага артыкула П. Шэйна выклікана публікацыяй тут гутаркі *Разгаворъ Данилы и Съцепана (про волю)*. Фалькларыст палічыў патрэбным падкрэсліць, што гэты тэкст не зусім адпавядае найменню „народная песня”:

„Последнее стихотворение одно из немалочисленных произведений новейшей народной или полународной белорусской музыки. Стихотворение это распространено во многих списках, особенно в Минской губернии; замечательно, что лучший список написан польскими литератами доказательство, что стихи распространены между крестьян римско-католического вероисповедания”⁹.

Істотна, па-першае, што П. Шэйн ведае „немалочисленные” беларускія творы, па-другое, што ён кажа пра „многие списки” гутаркі *Разгаворъ Данилы и Съцепана (про волю)*, па-трэцяе, што аўтара ён „прапануе” шукаць сярод рыма-каталіцкіх вернікаў. Апошняе цікава яшчэ тым, што папярэдні беларускі тэкст, яўна антыпольскага зместу, нарадзіўся ў праваслаўным асяроддзі¹⁰.

Як вядома, у сваіх „беларускіх” зборніках П. Шэйн амаль не друкаваў тэкстаў яўна літаратурнага паходжання¹¹. У той жа час ён іх ведае і, верагодна, мае ў сваім рукапісным архіве (карэспандэнты П. Шэйна, у тым ліку такія вядомыя асобы як А. Багдановіч, Я. Карскі, Ю. Крачкоўскі, М. Нікіфароўскі, Я. Лучына, З. Радчанка і інш., запісалі і даслалі яму аграмадную колькасць матэрыялаў). Ці захаваліся тыя запісы ў архіве Акадэміі Навук у Пецярбурзе? Ці маюцца там варыянты верша *Разгаворъ Данилы и Съцепана (про волю)*?

Сёння, не ведаючы акалічнасцяў падрыхтоўкі артыкула *Крепостное право в народных песнях* да друку, мы не можам сказаць, якімі рэдактарскім прынцыпамі кіраваўся П. Шэйн, прапануючы часопісу „Русская старина” гутарку *Разгаворъ Данилы и Съцепана (про волю)*. Ці гэта быў абраны „лепшы спіс” з усіх магчымых, ці фалькларыст „складаў” тэкст з розных рукапісаў? Адно відавочна: у адрозненне ад іншых песняў тут вучоны не пазначае кім і дзе была запісана дадзеная гутарка. Тым не менш, мы заўважаем яго імкненне захаваць асаблівасці беларускае мовы, амаль не „падганяць” яе да правапісных нормаў расійскае літаратурнае мовы.

Перадрукоўваючы гутарку *Разгаворъ Данилы и Съцепана (про волю)* з часопіса „Русская старина”, мы максімальна захоўваем усе асаблівасці першапублікацыі, адно замяняючы **ѣ** (яць) на **е**, а таксама пакінуўшы толькі найбольш характэрныя націскі ў словах. Таксама палічылі патрэбным падаць каментар П. Шэйна да верша.

⁹ П.В. Ш е й н, *Крепостное право в народных песнях*, „Русская старина” 1886, март, с. 678.

¹⁰ Гаворка пра верш *Була Пыльща, була Пыльща*, які для П. Шэйна запісаў слухач Віленскага настаўніцкага інстытута М. Серада.

¹¹ У *Материалах для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края* (1887) маецца верш-песня Я. Баршчэўскага *Гарэліца*, з-за працяглага вуснага бытавання значна фалькларызаваная.

РАЗГОВОРЪ ДАНИЛЫ И СЦЕПАНА (ПРО ВОЛЮ)

- Святого дня и харошое пагоды, Данила съ Съцепаном:
 Сошлись разомъ и сели себе подъ парканомъ¹²,
 Дай нужъ талкаваць, дай нужъ гаварыць:
 Што далей зъ насъ будзе, якъ мы будзимъ жиць?
 Говораць на свеце, ў¹³ голась талкуюць –
 Ать ксяндзоў, ать жидоў – ўсе людзи чуюць¹⁴,
 Што вольнасьць намъ беднымъ дас'ьць Царъ – безъ откладу,
 Што только съ панами не найдзё ёнъ ладу.
 Чаго адны хочуць, то другимъ ня мила.
 10 Царъ ихм¹⁵ паўтараиць, а яны хитруюць¹⁶,
 Згаварыўшись съ сабою, Цару такъ талкуюць:
 Пане найясьнейшій, што зъ гэтаго будзиць,
 Даўши ўсимъ вольнасьць, кáженъ тоя згўдзиць¹⁷;
 Бо мужикъ безъ пана быць ниякъ ня може –
 Пабьютса, паколютца, сцеражи ты, Боже,
 Надъ ими треба што дзень – съ кнутомъ стаяць надъ каркамъ¹⁸,
 Розги кабъ лежали зъ возамъ – за хвальваркомъ¹⁹;
 Граз'ы якъ ня будзе, ать двара надъ хамамъ
 20 Забьютца съ сабою на векъ векаў – амэнъ.
 Мужикъ безъ гарелки пирабыць ня може,
 А якъ станицъ битца – калá яму треба,
 Хаць дзицямъ ў хаце – нимáшъ куска хлеба.
 Бо знаиць ёнъ, што за ўсе панъ скарае, –
 Съ хама ня будзиць ничога, якъ пана не мае.
 Вотъ братка, якъ яны падлыгаць умеюць,
 Перадъ Царомъ ў вочи на насъ плесьць смеюць!
 Имъ гэта не смачна, костка у горле стане²⁰,
 Якъ мужикъ отъ Цáра вольнасьци достáне,
 Што хочуць – то баюць, лгуць, якъ сами знаюць –
 30 Верыць имъ Царъ смела, яны, и ласку маюць.
 А мы бедные цярпимъ скрозь няволю,
 Праклинаимъ жицьцё сваё и горькую долю.
 Праўда, что чули²¹ дзяды – ни айцове –
 Штобъ надъ мужиками ня были панове.
 Но цяперъ на свеце ўсё иначея строюць –
 Ужо не сермяги, да сурдuty²² кроюць;

¹² У забора (тут і далей пераклад на рускую мову П. Шэйна).

¹³ П. Шэйн карыстаўся для перадачы беларускага гуку [ў] літарай ў.

¹⁴ Ожидаютъ.

¹⁵ Треба: имъ.

¹⁶ Напоминаютъ.

¹⁷ Осудилъ.

¹⁸ Затылокъ.

¹⁹ За барскимъ дворомъ.

²⁰ Не вкусно.

²¹ Не слышали.

²² Сюртуки.

- Треснуць яны, лопнуць, а на ихъ ня будзе,
 Бо уже речи стали у Цара и сѹдзе,
 Кабы мужикъ быѹ воленъ, а Царъ яго п́анамъ,
 40 И ня смеѹ бы николи, зваць панъ яго х́а́момъ.
 Будзиць тоя браце, дажджомъ – мой Съцепане –
 Што панъ на насъ скажиць: „мой коханы пане!”²³
 Мы на ихъ не глянимъ и шапки ня снимемъ.
 Хоць близка насъ будзиць, не скланіўшись мйнемъ;
 Годзя акан́омамъ хванабэ́рiю²⁴ строиць,
 Килб́асы, пяч́ени²⁵ – на тарелцэ кроиць.
 Перестануць кликаць ст́орожа-стар́ожки,
 Кабъ давали др́евекъ сухихъ падъ триножки²⁶,
 Вады кабъ свежай прынясли изъ крыницы,
 50 Кабъ гладыши²⁷ памыли, ц́ебры²⁸ и дайни́цы²⁹,
 Кабъ миски и лыжки пада́ли бяленьки,
 Сага́ны³⁰ и рондли³¹ – як люстры³² ясьненьки,
 Вычвар́аць³³ ня будуць – за пра́жу, за ни́ци,
 Перестануць папихаць, таў́чи и би́ци,
 Ня будѹць ганяць вайты атъ паўно́чи,
 На пригонъ заміўшы³⁴ гарелкою вочи,
 Пакинуць насъ лаиць – за касьбу, аранне,
 За жнйва, грабленне и стагоў складанне.
 Што часамъ спазниўся ста́ци на работы,
 60 Што робишь памалу, якбы безъ ахоты,
 А якъ часамъ придзешъ, чаго папрасиць:
 „Нима́шъ чимъ араць, нима́шъ чимъ касиць;
 „Будзь ласкаў, паночку, паратуй ѹ пригодзе!”
 Ажъ ё́нъ крычиць, лаиць, нима́шъ канца и годзе,
 А каня, ци хлеба дастаць, вельми трудна,
 Панъ самъ не здароу, пани нешта нудна.
 Придзи другимъ разамъ; а тымъ часамъ ѹ поли
 Ня зробишь у пару работы николи;
 И ѹ дому – на поле ни за порогъ выйци,
 70 Бо и на пригоне нима́шъ чимъ раби́ци.
 Идзи – хоць ты тресни, намъ не спагадаюць;
 Поруць, б́ьюць, лаюць и ѹ каркъ пихаюць;
 Дажджомъ – раби́ дома, а якъ пагода блысне,

²³ Любезный.

²⁴ Кичливость.

²⁵ Жаркое.

²⁶ Таганъ.

²⁷ Горшокъ для молока.

²⁸ Кубаны.

²⁹ Ушаты.

³⁰ Кострюли.

³¹ Чугуны.

³² Зеркало.

³³ Причудничать.

³⁴ Трэба: заліўшы.

- 80 То ў хаце – ни одна душа ня пісьне.
На прыгонъ безъ счоту: съ сярпомъ и касою,
Зъ валами да арання, коні зъ бараною –
Тэй паліць вугалле, тэй рыбу лавіць,
Таму на сенажаці кусты цирабіць³⁵,
Тэй навязець водку, а тэй мукú, збожже,
Загадаюць работъ, сцаражи ты, Боже.
Таму сеіць, сена гресьць, таму стогъ складаци,
Таму тарпы³⁶ класць, таму падаваці,
Згінь-пропадзі лиха, да чорта работы!
Дзива, што не ста́ніць часамъ и ахоты?
Прыдзець восень – дай дз'якла³⁷ – гарцяюць³⁸
Грыбы, куры, яйца, та́льки аббіраюць.
Магазынь отсыпъ, аддай да зернаці,
А самъ – безъ кусочка хлеба – оставайся ў хаці;
И чиншъ, и подáтки – оддавай безъ откладу,
90 На рекрутóў, паноў, склáдкамъ нима ладу,
На сто́йки, дароги – гонюць, што нядзели;
Кабъ яны и ў жицц'ю поцехи ня мели!
Чаму ты на старо́жу прійці спазніўся,
Чаму ты сявэры, рыдля³⁹ – ўзяць забыўся.
Гдзе твой мехъ, вярóўкі, решето и сечка?
За што тамъ съ войтамъ была такая спрэчка?⁴⁰
Броварную старо́жу аддавай безъ счёту,
Тамъ ў дзень и ў ночі ня скончышъ работу.
У валóўня, якъ чортъ ў пекле⁴¹ таўчися,
100 Нима́жъ тамъ спагаду – ці плачъ ці малися;
Ці дожджъ, ці завея, ці марозъ найгорши,
Цимъ горше надворье, то тымъ приказъ больші.
Вставай на работы парою безъ спрэчки
Выцигнуць съ падъ лавы, сыцягнуць⁴² цябэ съ печкі;
Ты идзі малациць, ты ў млынъ⁴³ малоці,
Ты картофлю резаць, а ты идзі садзіці;
Тому́ быдла⁴⁴ пасвиць, а таму́ авечкі,
Ты да копъ на варту⁴⁵, а ты идзі да гречкі.
Ты ступай да коні, а ты за свіннямі,
110 Ма́лаго да качекъ⁴⁶, бо́льшаго за гусямі;

³⁵ Чистить, вырубать.

³⁶ Скирды.

³⁷ Подать хлебом (Придетъ осень, крочатъ: дай подать хлебомъ).

³⁸ Горланюць, кричаць.

³⁹ Заступъ.

⁴⁰ Споръ.

⁴¹ Въ аду.

⁴² Стацатъ.

⁴³ На мельницу.

⁴⁴ Скотъ.

⁴⁵ На карауль.

⁴⁶ Къ уткамъ.

- Якъ чорта пхнуць ўсюды, слухаешъ якъ треба,
 А часта нимаешъ часу зьесьць и кавылка хлеба.
 Днемъ – стравы⁴⁷ цеplай николи не скаштуешъ.⁴⁸
 Сухимъ хлебамъ адзинъ другога частуешъ⁴⁹.
 Палўдзень горки, стагнаць нимаешъ часу,
 Ать цивўна⁵⁰, войта – многа крыку, галасу⁵¹.
 А урядникъ, якъ чортъ сярдзитый и злосны,
 Паглядъ быстрый и голасъ даносны, –
 Якъ станицъ па свoимy лаиць и крычаци,
 120 То душá ать цeла мусиць разставаци,
 А на злосьць якъ трапишъ⁵²; то пачисциць зубы,
 Схопишъ⁵³ оплявуху, ажъ кроў пайдзёць зъ губы,
 Чупрына ня пэўна⁵⁴, бо падску́биць куса,
 Паправиць бараду и падкруциць вўса,
 А што надасць па вуху, а што надрыжжися,
 Ци скачи, ци плачь, – пирадъ имъ, ци янъ хочешъ малися,
 Ништо не паможиць, чакаць⁵⁵ канца мусишъ⁵⁶,
 Хоць праўда и языка аднакъ пракусишъ,
 130 Зáрасъ каркъ скруц'юць, гэта имъ урветца.
 Хванабэрство⁵⁷ згине и паньство минетца,
 Нихáй то́льки дасьць Бог, вольнасьци даждаци,
 Будуць паны сами – слёзки полика́ци;
 На поли – гдзе ка́лись сохъ было якъ маку,
 Не знайдуць загоноў и рóли⁵⁸ ни знаку;
 Усё ляжиць аблогамъ⁵⁹, лáзы⁶⁰ будуць воўку,
 Звяжуць паны скоро безъ людзей галоўку.
 А па сенажаци⁶¹ – не прайдзешъ за лесомъ,
 Бо хтожъ будзиць касиць, хиба панъ зъ бесомъ?
 Пригонъ якъ урветца, талаки не стане.
 140 Скóнчитца атразу ихне пановане!
 Тагды паны, хиба што, бяду познаюць,
 Бо цяперъ николи намъ не спагадаюць,
 „Идзи толька Хаме!” вотъ уся и гаворка,
 А зъ нашей працы⁶² гроши скидаюць да ворка⁶³,

⁴⁷ Кушанье.

⁴⁸ Не отвeдаешъ.

⁴⁹ Подчуешъ.

⁵⁰ Древний тiун, надсмотрщикъ за сельскими работами.

⁵¹ Шума.

⁵² Попадешъ.

⁵³ Схватишъ.

⁵⁴ Небезопасна.

⁵⁵ Ждать.

⁵⁶ Обязанъ.

⁵⁷ Чванство.

⁵⁸ Пашни.

⁵⁹ Запущенная нива.

⁶⁰ Просторъ.

⁶¹ Во время сенокоса.

- 150 Дай намъ толька, Божа! – скарэнько приждаці,
Кабъ маглі мы спакойна пасядзець ў хаці,
Пана не бояцца і войта загаду,
Было бъ у насъ большэ і добра і ладу.
Не адзінъ сказаў бы: „мой пане Сыцепане! –
„Будзь ласкаў, сягодня, прйдзі на аранне;
„Заплачў, што хочеш, водкай пачастую,
„А для тваіхъ дзетакъ – гасьцінца дарую.
„Калі ласка – заўтра падбяжы сь касою,
„Жонка, дочка – сь сярпомъ, а сынъ сь бараною,
„Напяродъ грошы дамъ, бо мне разъ плаціці –
„Я цябэ знаю няўмеішъ скруціці”⁶⁴.
А вось калі лиха, якъ вўжа⁶⁵ прицісьніць,
Не адзінъ застогніць і не адзінъ пісьніць;
Бо годзя надъ нами здэкаватца⁶⁶ срога
160 Прідзець і на паноў каране отъ Бога.
Яны нас глумілі⁶⁷, плакаць не давалі,
Віненъ, ці нявіненъ – безъ каньцá каралі,
А цяперъ імъ самімъ тое дастанетца,
Што намъ дос'юль было, то і ихъ стаўпетца⁶⁸.
Ніхай дасьць Бог Царў на́шаму здаровве,
Ніхай нашэй доли скаштуюць пановве!
Ніхай Яго радню Богъ ў щасьцію гадуе.
Што Ёнъ на́шихъ братцаў вольнасьцію даруе!
А тымъ нашымъ па́намъ, што насъ дужа⁶⁹ дралі,
170 Даў бы Богъ, кабъ яны на сабе дазналі;
Галоднаму сытый спагадаць ня мусіць⁷⁰,
Пакуль чужой бяды самъ ў гўбу ня ўкусиць.
Авось тагды пазнаюць, пачамў фунтъ лиха,
Якъ воўкъ падъ лавай не усядзіць циха;
Паскрабець чупрыну, якъ не станицъ хлеба.
Такъ Богъ і Царъ хочіць – мусіць так і треба⁷¹.
Можабы і болей бъ пздур'ыў⁷² Сыцепанъ і Данило,
Але на пагібель – войта накруціло;
Якъ стаў загадъ строіць, якъ пачаў крычаць –
180 Мусілі⁷³ свой разгаворъ сь сабой перестаць.

⁶² Труд, работа.

⁶³ Денежный мешокъ.

⁶⁴ Обмануть.

⁶⁵ Ужъ, змея.

⁶⁶ Наругаться.

⁶⁷ Они надъ нами издевались.

⁶⁸ Обрушится.

⁶⁹ Очень.

⁷⁰ Снисходить не можетъ.

⁷¹ Должно быть.

⁷² Вести разговоръ.

⁷³ Должны были.

3. Публікацыя Гутаркі Міхалам Федароўскім

У 1877 г. пасяліўшыся ў маёнтку Ліноўка на Пружаншчыне, М. Федароўскі⁷⁴ заняўся збіраннем і падрыхтоўкаю да выдання фальклорных матэрыялаў „з ваколіц Ваўкавыска, Слоніма, Ліды, Навагрудка і Саколкі”. Некалькі тысяч песняў, казак, паданняў і інш., запісаныя за пятнаццаць год, з цяжкасцю ўдалося надрукаваць у тамах *Ludu białoruskiego na Rusi Litewskiej*, пачынаючы з 1897 г.

Том, у якім змешчана *Hutarka Daniły z Ściepanam*, выйшаў у 1903 г.⁷⁵ М. Федароўскі падае яе ў раздзеле *Скасаванне панишчыны* (разам з вершам *Rozmowa pana z chłopem po uwłaszczeniu*)⁷⁶. З тлумачэнняў збіральніка можна даведацца, што гутарка запісана ад лесніка (gajowego) з фальварку Навасады Наваградскага павету. Фальварак знаходзіўся недалёка ад мястэчка Востраў (Крывошынскай, а пазней Навамышскай гміны) ля ракі Мышанка. Па невядомай прычыне прозвішча лесніка М. Федароўскі не называе.

Тэкст пададзены лацінкаю з дадатковымі знакамі, якімі М. Федароўскі імкнуўся адлюстравач асаблівасці мовы сваіх апавядальнікаў. Так, літараю **u** ён перадаваў гук [ў]; літараю **ā** – гук [a], у вымаўленні якога чулася [e]; літараю **ū** – гук [u], у вымаўленні якога чулася [o] і інш.

HUTARKA DANİLY Z ŚCIEPĀNAM

Zyszóuszyś Daniła świątym dniom ź Ściepanam,
 Charòszaju pahòdaju sièli pad parkànam,
 Da-j nùz tałkawàci, da-j nùz hawarýci,
 Szto dàlaj z nas bùdzia, jak mý bùdziam życi.
 Hawòrać na świècia, u hòłas tałkùjuć,
 Ad ksiandzòu, ad żydòu usiè lùdzi czùjuć,
 Szto wòlnaść nam bièdnym daść car biez adkłàdu,
 Tòlko szto z panàmi nie dajdzièmo łàdu.
 Czahò adny chòczuć, to druhim nie młà.
 Jak czort pièrad djàbłam prażècca ich siła.
 Car im paturàja, a jäný⁷⁷ chitrùjuć,

⁷⁴ Міхал Федароўскі (1853–1923) – фалькларыст і этнограф. Нарадзіўся ў Варшаве, пасля заканчэння гімназіі заняўся паглыбленым вывучэннем філасофіі, літаратуры і інш., але з-за кепскага здароўя мусіў практыкавацца ў сельскай гаспадарцы. Пад час працы ля Кракава прыяхоціўся да этнаграфічных і фалькларыстычных даследаванняў, аднак цалкам аддаўся гэтай справе пасля пераезду на Беларусь у 1877 г. Выдаў тры тамы працы *Lud białoruski na Rusi Litewskiej* (т. 1, 1897; т. 2, 1902; т. 3, 1903). Пасля смерці вучонага былі выдадзены матэрыялы яго архіва (т. 4, 1935; т. 5, 1958; т. 6, 1960; т. 7, 1969; т. 8, 1981).

⁷⁵ M. F e d e r o w s k i, *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1894*, т. 3, *Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki*, cz. 2, *Tradycje historyczno-miejscowe oraz powieści obyczajowo-moralne*, Kraków 1903, s. 14–18.

⁷⁶ Друкавалася ў хрэстаматых пад тытулам *Гутарка пана з сялянінам*. Гл.: *Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматых*, Мінск 1971, с. 42.

⁷⁷ Wszędzie tu na pograniczu Polesia wzdłuż drogi bitej warszawsko-moskiewskiej, a nawet w Słuckiem w okolicach Lachowicz, Kiecka i Nieświeża t. z. jakanie w pierwszej sylabie tylko w śpiewie występuje dobitnie.

- 20 Zmowìŭszy z sabòju càru tak tałkùjuć:
 Pànie najjaśnièjszy, szto z hètaho bùdzia,
 Dàŭszy usim wòlnaść kàžan tòje zhùdzia,
 Szto mužýk biez pàna być nijàk ni mòža,
 Pabjùcca, pakòlucca, ściàraży ty Bòža;
 Nad im trèba szto dzień z knutòm stać nad kàrkam,
 Ròzgi kab lãžali wòzam za chwalwàrkam,
 Hrazý jak nie bùdzia ad dwarà nad chàmam,
 Zabjùcca, pakòlucca na wiek wièkoŭ àman.
 Mužýk biez harèłki pierabýć nie mòža,
 Pjàny nie ustùpić, ściàraży ty Bòža,
 A jàk stània bìcca, kałà jàmu trèba,
 Choć dzièciam u chàci niemà kuskà chlèba.
 A jàk pàna màja, to mužýk baìcca,
 Choć kàry nie wòźmia, to choć nadryžýcca,
 Bo znàja, szto jähò⁷⁸ za ŭsiò pan skaràja;
 Z chàma nic nie bùdzia, jak pàna nie màja.
 Ot, bràcia, jak jàny padłyhàć umièjuć.
- 30 Pièrad càram ŭ wüczy na nas pleścì śmièjuć,
 Im hèta nie smàszna küstka ŭ hòrle stània,
 Jak mužýk biez pàna wùlnaść dastània.
 Szto chòczuć, to bàjuć, łhuć jak sàmi znàjuć,
 Wièryć im car śmièło, jàny łasku màjuć,
 A mý bièdny, bràcia, cierpim skrüs niewòlu,
 Praklinàjam žýcio, swajù hürku dòlu.
 Pràŭda, szto nie czùli dziadý ni ajcòwia,
 Kab nad mužykàmi nie byli panòwia,
 No ciepièr na świècia ŭsiò inàczaj stròjać,
 Užò nie siermiàhi, da surdùty kròjać.
- 40 Trèsnuć jàny łòpnuć, užò ich nie bùdzia,
 Bo ŭžò rèczy stàli u carà u lùdzia (!):
 Kab býŭ mužýk wòlan, da car jähò pànam,
 Da kàb nie śmièŭ nikòli zwać pan jähò chàmam.
 Bùdzia tòje, bràcia, daždžòm mŭj Ściepània,
 Szto pan na nas skàža: mŭj kachàny pània.
 My na ìch nie hlàniam i szàpki nie žnìmiam,
 Choć blisko nas bùduć, nie kłaniàŭszy mìniam.
 Hòdzi i uràdnik chfanabèrji stròić,
 Kaŭbàsy, piaczèni na tarèłcy kròić,
 Pierastània klicać stòraža, stòražki,
 Kab dawàli suchìch drèwak pad trynùžki;
 Wadý kab pryniasła świežàje z krynicy,
 Hładýszy kab pamylà, cabrý i dajnicy,
 Kab miski i łùžki padała bialèńki.
 Saganý i ròndli jak lùstro jaśnièńki.
 Wyczwaràć nie bùdzia za pràžu i nìci,
- 50

⁷⁸ U ludu w tej okolicy, oraz dalej na północ (od Baranowicz, Horodyszczu i Stołowicz) t. zw. jakanie w pierwszej sylabie tylko w śpiewie występuje dobitnie.

- 60 Pierastània tańczý, papichàc i bìci,
 Nie bùdzia haniàci wajty ad pounàczy,
 Na pryhòn zaliŭszy harèłkaju wòczy;
 Pakinia nas łàjać za kašbù, harànio,
 Za źniwo, hrabiènio i stahòŭ skłàdànio,
 Szto czàsam spaźniŭsia stàci da rabòty,
 Szto ròbisz pamàłu jàkby biez achwòty.
 A jàk czàsam prýdziasz czahò paprasìci,
 Nie màsż czym haràci, nie màsż czym kasìci:
 Budź łaskaŭ, panòczku, paratùj ɹ pryhòdzi –
 Aż jòn kryczýć, łaja — nie màsż kancà hòdzi.
 A kanià ci chlèba dastàc wièłmi trùdna:
 70 Pan sam niezdaròwy, pàni nièszto nùdna,
 Prydzi druhiò ràzam — a tymczàsam ɹ pòli,
 Nie zròbisz u pòru rabòty nikòli,
 Bo i na pryhòni nie màsż czym rabici,
 I ɹ dòma na pòli ni za parùh wýci;
 Idzi, choć tý trèśni, nie paspahadàjuć,
 Nijàkaje uwàhi nad nàmi nie màjuć.
 Daždžòm rabì dòma, pahòda jak błýśnia,
 Ani adnà duszà u chàci nie piśnia,
 Na pryhòn biez szczòtu ź sierpòm i z kasòju.
 80 Wałè da harània, kòni z baranòju.
 Ty palić uhòlja, toj rýbu ławici,
 Tamù sià nawàci, kustý ciàrabici,
 Toj pawieziè wòdku, a tòj mukù, zbòża —
 Rabòt zahadàjuć, ścieraży ty Bòża!
 Tamù sièno hrabci, tamù stùh skłàdàci,
 Tamù tarpý kłàsci, tamù padawàci –
 Zhiń, prapadzi lichò! da czòrta rabòty,
 Dziwo, szto nie stània czàsam i achwùty!
 Prýdzia òsień, zàraz daj dziàkła haniàjuć,
 90 Hrybè, jàjca, kùry, tàłki adbiràjuć.
 Magazýn adsýp, addàj da ziàrniàci.
 Biez kuskà chlèba astawàjsia ɹ chàci,
 I czýnsz i padàtki addàj biez adklàdu,
 Na rekrùta, pàna – nie màsż skłàdkam ładu!
 Na stùjki, daròhi haniàjuć u niedzièli,
 Kab jàny u źyciu pacièchi nie mièli!
 Czamù na staròżu pryści apaźniŭsia?
 Czamù ty sakièry, rýdla ɹziàci zabýŭsia?
 Dzie twùj miech, rèszato i sièczka?
 100 Za szto tam takòje z wòjtam była sprèczka?
 Brawàrniuju staròżu adbywàj biez szczòtu,
 Tam ɹ dzièń i ɹ nùczy nie skùnczysz rabòtu!
 A ɹ wałòŭni jak czòrt u pièkli tańczýsia,
 Nie màsż tam spòhadzi, ci płacz, ci malisia,
 Ci dòždż, ci zawièja, ci marüz najbùlszy,
 Czym hùrszaja padwòrja, to tým prykàz hùrszy.
 ɸstawàj da rabòty paròju biez sprèczki,

- 110 Wýciahnuć z pad ławy, ściahnuć ciebie z piēczi:
Ty idzi małacić, ty u młyn malòci,
Kartòplu sadzici, ty idzi pałòci,
Tamù býdło pàšwić, a tamù hawiēczi,
Ty da kùp na wàrtu, ty idzi da hrēczi,
Ty stupàj da kònziej, a tý za świniàmi,
Małàja da kàczak, bũlsza za husiàmi.
Jak czòrta pichàjuć, ũsiudy słùchać trèba,
Czàsto nie màsz kalì žjèsci kuskà chlèba,
Dniom stràwy nikòli ciòpłaj(e) nie skasztùjasz,
Pałudziań karòtki, sàpnuć niemà czàsu,
Ad ciwuna, wòjta dawòlno krýku, hałas;
120 A uràdnik jak czòrt siàrdzity i złusny,
Pahlàd býstry, stròhi i hòłas danòsny,
Jak stània pa swajemu łàjać i kryczàci,
To duszà iz cièłam mùsić razstawàci;
A na złùść jak tràpisz, to paczyścić zùby,
Schòpisz aplaùchu, aź krüu püjdzia z hùby,
Czupryna nie pièuna, bo padskubiè kùsa.
Papràwić bòradu i padskubiè ùsa.
A sztò stràchu nadàść, a szto nadryžyszsia,
Ci płàcz, ci skàcz pierad ìm, ci jak choć malisia,
130 Niczòho to nie pamòža, czakàć kancà mùsisz,
Choć pràuda, adnàkža jazýka prykùsisz.
Zàraz karki skrùciać; hètò urwiècca,
Chfanabèrstwo zhìnia, pànstwo ich miniècca.
Niechàj daść Bùh tülko wòlnaści przyždàci,
Bùduć paný sàmi ślüzki pałykàci;
Na pòli dzie kaliś soch byłò jak màku,
Nie znàjduć zahòna i rali ni znàku, —
Ŭsiò làza adłòham, łazý bùdzia wùuku,
Zwiàzuć paný skòro biez ludzièj hałòuku;
140 A pa siànazàcioch nie püjdziasz za lèsam,
Bo chtòž bùdzia kasić? chìba jün sam z bièsam!
Pryhòn jak urwiècca i tałaki nie stània,
Skünczycca adràzu ich panawània;
Tahdý jàny chìba, szto biàdà, paznàjuć,
Bo ciepièr nikòli nam nie spahadàjuć:
Idzi tülko chàmie! ot i ũsià hawòrka!
Z nàszaj(e) pràcy hròszy składàjuć da wòrka.
Daj nam tülko Bòža sküreńko przyždàci,
Kab mahli spakòjnia pasiadzièci ũ chàci,
150 Pàna nie bajàcca i wòjta zahàdu,
Byłòb u nas bũlaj i dabrà i łàdu.
Nie adzìln skazàubý: „müj pània Ściepània,
Budź łaskaŭ siàhònia prydzi na harània,
Zaplàczù, szto chòczasz, wòdkaj(u) paczastùju,
A dlà twaich dziełtak haścìna darùju;
Kalì łaska, zaŭtra padbiažý z kasòju,
Žünka, dòczki z sierpòm, a syn z baranòju,

- 160 Naupierüd hròszy, bo mnie raz płacici,
Bo ja ciebie znaju, nie umiëjasz krucici.
A ós kali lichò jak uža pryciśnia,
Nie adzin zastòhnia i nie adzin pìsnia,
Bo hòdzi nad nàmi ździëkawacca sròha,
Prýdzia i na pandu karànio ad Bòha.
Jány nas hłumili, płakać nie dawàli,
Winian ci nie winian biez kancà karàli,
A ciepiër im sàmym tòje dastaniëcca,
Szto nam dasiul byłò, to na ich szczaupiecca.
Niechàj daść Bùh càru naszamù zdarùja;
Niechàj nàszaj dòli skasztùjuć pandòwia;
170 Niechàj jàhò radni Bùh szczàscio hatùja,
Szto jün nàszych bratòu wòlnàsciu darùja.
A tým nàszym pandòm, szto nas wièlmi dràli,
Dàubý Bùh, kab jány na sabië daznàli:
Hałodnamu sýty spahadàć nie mùsić,
Pakùl czužùj biadý sam u hubi nie ukùsić.
A ós tahdý paznàjuć pa czamù chfunt lìcha,
Jak wùuk pad łàwaju nie ulèżyć cìcha,
Paskrabùć czuprýnu, jak nie stània chlèba,
Jak Bùh i càr chòcza, mùsić tak i trèba.
180 Mòżab bülaj bzdýryubý Ściepànu Daniło,
Ale na pahìbial wòjta nakrucìło,
Jak stàù zàhad stròić, jak paczàù kryczàci,
Mùsiali hùtarku swajù pierastàci.

4. Беларуская Гутарка ў працах гісторыкаў-сацыялістаў

Публікацыю П. Шэйна выкарыстала ў сваёй кнізе *Помещичьи крестьяне накануне освобождения* (1902)⁷⁹ даследчыца сялянскага руху першае паловы XIX ст. Іна Ігнатовіч (1879–1967). У восьмым раздзеле, кажучы пра стаўленне сялян да прыгону, яна згадвае *Гутарку Данилы са Съцяпанам*:

„При воцарении каждого нового государя крестьяне волновались, убежденные, что он не замедлит объявить им вольную грамоту. Это убеждение просуществовало до самого падения крепостного права. Воззрение, что царь хочет дать волю, но господа не хотят и обманывают его, отразилось в богатой по содержанию белорусской песне *Разговор Данилы и Съцепана*. Два крестьянина сошлись в праздник и стали толковать о житье-бытье своего брата-мужика”⁸⁰.

Далей І. Ігнатовіч падае дваццаць пачатковых радкоў гутаркі, а пасля, адзначыўшы, што ў гэтым

⁷⁹ У 1910 г. выйшла другое выданне кнігі, а ў 1925 г. – трэцяе.

⁸⁰ И. И г н а т о в и ч, *Помещичьи крестьяне накануне освобождения*, Москва 1910, с. 244.

„отразились взгляды дворян, их запугивания правительства тенью народных волнений, их уверения, что народу слишком тяжело будет лишиться помощи помещиков в несчастных случаях, и что он лишь разорится, получив свободу”,

цытуе яшчэ восем радкоў, у якіх, на яе думку,

„народ ставит такой приговор над дворянскими суждениями:

Вотъ братка, якъ яны падлыгаць умеюць,
Перадъ Царомъ ў вочи на насъ плесьць смеюць!
Имъ гэта не смачна, костка у горле стане,
Якъ мужикъ отъ Цара вольнасьці дастае,
Што хочуць – то баюць, лгуць, якъ сами знаюць –
Верыць імъ Царъ смела, яны, и ласку маюць.
А мы бедные цярпимъ скрозь няволю,
Праклинаимъ жицьцё сваё и горькую долю.

Из таких взглядов происходило недоверие народа не только к панам, но и к чиновникам, которые плясали под дудку господ и держали их сторону”⁸¹.

У сваю чаргу даследаванне І. Ігнатовіч выкарыстаў Георгій Пляханаў (1856–1918) у артыкуле *Освобождение крестьян* (1911), характарызуючы становішча народа напярэдадні рэформы 1861 г.:

„Как ни тяжело было положение «казенных» крестьян, но помещичьим крестьянам и оно казалось завидным. Многие из них мечтали о том, чтобы стать «казенными». Чем туже затягивалась петля крепостного права на шее помещичьего крестьянина, тем нетерпеливее ждал он от царя своего освобождения и тем больше верил он в то, что это освобождение не за горами. Западно-русский крестьянин, общественно-политические взгляды которого складывались при других исторических условиях, очень скоро сошелся в указанном отношении с крестьянином-великоруссом. Белорусская песня *Разговор Данилы и Сыцепана* повествует:

Говоряць на свеце, у гдлос талкуюць –
Ат ксяндзду, ат жидду – усе люди чуюць,
Што вольнасьць нам, бедным, даст царь без откладу,
Што только с панам не найдзе ён ладу.
Чаго адны хочуць, то другим ня мила.
Царь им паутарайць, а яны хитруюць...

Если паны «хитруюць», если их коварством только и держится крепостное право, то грешно ли отказать им в повиновении там, где для этого представляется подходящий по крестьянским понятиям повод? Крестьяне думали, что – нет. А раз они думали так, то крестьянские волнения возникали, можно сказать, сами собою. Они усиливались в начале каждого нового царствования”⁸².

⁸¹ *Ibidem*, с. 245.

⁸² Г. П л е х а н о в, *Сочинения*, т. 24, Москва–Ленинград 1927, с. 27.

5. Гутарка ў літаратуразнаўчых даследаваннях і хрэстаматыях XX ст.

З беларускіх гісторыкаў літаратуры першым на *Гутарку Данілы са Сцяпанам* звярнуў увагу Я. Карскі, які да таго ж, спасылаючыся на Р. Зямкевіча, сцвярджаў, што гэты твор напісаў Паўлюк Багрым:

„Очень живо изображено тяжелое положение белоруса-крестьянина накануне освобождения от крепостной зависимости в стихотворении, озаглавленном *Гуторка Данилы з Сцепанам*, появившемся еще в крепостное время, но уже тогда, когда слухи о вольности приближались к осуществлению. Некоторые, как мы говорили, соединяют его с именем Бахрыма. В стихотворении – явно враждебный тон по отношению к панам-притеснителям и заметно благожелательное отношение к русскому народу и преданность царю-освободителю⁸³. *Гутарка* составлена лицом, принадлежащим к самому народу, хорошо знающим все особенности крепостничества. Стихотворение написано чистым белорусским языком, почти без полонизмов. Издано оно впервые латиницей у Федоровского”⁸⁴.

Паўтарыў высновы Я. Карскага М. Гарэцкі:

„Кажуць ён (Бахрым) злажыў *Гутарку Данілы са Сцяпанам* і *Размову пана з мужыком*, каторы запісаны ад народа этнографамі [...] *Гутарка Данілы з Сцяпанам* па складу верша не падобна да разгледжанай песьні, але ўвесь яе тон і думкі лёгка нагадуюць бахрымаўскую творчасць. *Гутарка* была дужа пашырана, як рукапісны твор невядомага аўторства. Магчыма, што Бахрым схаваў імя і не падпісаўся навет псэўданімам, баяўшыся паноў. Твор напісан перад вольніцай. Даніла з Сцяпанам талкуюць аб тым, што паны ня хочуць, каб цар даваў вольніцу. Чуюцца, што аўтар *Гутаркі* сам мужык; ён глыбока адчувае мужыцкую няволю, ненавідзіць паноў і вельмі жадаець скасавання прыгону. Але сьветагляд яго не расшыраны кніжнай адукацыяй, думкі прастадушныя, патрэбнай для дзейнага адраджэння нацыянальнай і соцыяльнай свядомасці няма”⁸⁵.

Пазней М. Гарэцкі унёс істотную праўку ў атрыбуцыю твора, даўшы да сказу „Некаторы гісторыкі літаратуры прыпісваюць Бахрыму *Гутарку Данілы са Сцяпанам* і яшчэ некаторыя творы, запісаныя этнографамі з вуснаў народу” спасылку:

„У альбоме поэты А. Паўловіча гэтая *Гутарка* ўласнаручна напісана ў 1900 г. Я.А. Васільевым (менскім беларусам), як твор В. Дуніна-Марцінкевіча. Навуковага доследу ў гэтай справе яшчэ не было”⁸⁶.

⁸³ Заўважым, што „благожелательные” адносіны аўтара да рускага народа ў *Гутарцы* аніяк не выяўляецца, гэтаксама як і „преданность” цару, які напрыканцы 50-х гг. яшчэ да таго ж і не быў „освободителем”.

⁸⁴ Е. Карскі, *Белорусы в 3 томах*, т. 3, *Очерки словесности белорусского племени*, кн. 2, Минск 2007, с. 323

⁸⁵ М. Гарэцкі, *Гісторыя беларускае літаратуры*, Вільня 1920, с. 60, 61.

⁸⁶ М. Гарэцкі, *Гісторыя беларускае літаратуры*, Масква–Ленінград 1924, с. 176.

Літаратуразнаўцы 50-х гг., адзначаючы, што аўтар (найбольш верагодна, Паўлюк Багрым) праўдзіва малюе карціны сялянскага гора, перадае думы і настроі заняволёных сялянскіх мас, лічылі патрэбным падкрэсліць, што ён „не здолеў асэнсаваць сваіх уласных вобразаў і зрабіць з іх радыкальныя вывады”⁸⁷. „Віною” гэтаму была абмежаванасць светапогляду аўтара, а таксама „слабыя бакі сялянскага руху канца 50-х – пачатку 60-х гадоў”⁸⁸.

У корпусе тэкстаў беларускай літаратуры Гутарка Данілы са Сцяпанам упершыню з’явілася ў *Хрыстаматыі* Максіма Гарэцкага. У аснову публікацыі пакладзены тэкст з *Ludu białoruskiego* М. Федароўскага.

М. Гарэцкі палічыў патрэбным паправіць тэкст: змяніў шмат якія дыялектныя формы на літаратурныя (напр., „будзя” на „будзе” і інш.), ажыццявіў перастаноўку слоў у асобных радках дзеля захавання рытму і інш. Разам з тым незразумела, чаму замест радка „Гладышы каб памыла, цабры і дайніцы” пастаўлены кропкі? Яшчэ ў двух месцах М. Гарэцкі, відавочна, адчуўшы, што ў запісе М. Федароўскага па сэнсу павінны быць дадатковы тэкст, кропкамі пазначыў, што павінны быць два радкі пасля радка „Грыбэ, яйцы, куры толькі абіраюць” і тры радкі пасля радка „Днём стравы ніколі цёплай не скаштуеш”. У апошнім выпадку можна цалкам згадзіцца з публікатарам: названы радок не меў рыфмаванае пары. Не выклікае сумненняў, што М. Гарэцкі старанна рыхтаваў тэкст да публікацыі: заўважыўшы, што радок „Дзе твой мех, рэшата і сечка?” мае толькі 9, а не 12 як іншыя складоў, абазначыў кропкамі ў сярэдзіне радка яўны пропуск.

Па выданні М. Федароўскага⁸⁹ друкавалася Гутарка і ў зборніку тэкстаў *Беларуская літаратура XIX стагоддзя* (1950), выдадзеным пад рэдакцыяй Ю. Пшыркова. Складальнікі (В. Барысенка, М. Ларчанка, Л. Фіглоўская) унеслі ў тэкст твора шэраг характэрных змен. У шостым радку „Ад ксяндзоў, ад жыдоў усе людзі чуюць” слова „жыдоў” папраўлена на „рабінаў”, а ў наступным – выпадае слова „цар” – становіцца не зразумела: хто ж дасць сялянам вольнасць. Дваццаць восьмы радок „З хама ніц не будзя, як пана не мая” рэдактары далікатна апусцілі, не зважаючы, што папярэдні радок застаецца без рыфмаванае пары. Апушчана таксама страфа, якая пачынаецца радком „Нехай дасць Бог цару нашаму здароўя”, бо, вядома, селянін не мусіў мець аж такі „рэакцыйны” светапогляд.

Шматлікія іншыя рэдактарскія праўкі, хоць і змяняюць часам сэнс паэтычнага выказвання, але ўсё ж больш дробнага кшталту. Напрыклад, у трыццатым радку „Перад царам ў вочы на нас плесьці сьмеюць” замест „ў вочы” чамусьці з’явілася „ў вёсцы”; у восемдзесят другім – „Таму сянаваці, кусты церабіці” замест „сянаваці” – „сенажаці”; у сто трыццаць восьмым радку „Усё ляжа адлогам, лазы будзя воўку” замест слова „ляжа” з’яўляецца

⁸⁷ С. М а й х р о в і ч, *Нарысы беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, выд. 2, Мінск 1959, с. 19.

⁸⁸ В. Б а р ы с е н к а, *Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 1957, с. 53.

⁸⁹ Гэта пазначана ў „Заўвагах” (с. 335).

„лаза” і інш. Не кажам ужо пра нематываванаю замену дзеясловаў 3-е асобы дзеясловамі 2-е асобы і наадварот.

Выданне, прызначанае для настаўнікаў і студэнтаў, мусіла мець тлумачэнні гістарызмаў і архаізмаў. Да *Гутаркі* такія тлумачэнні ёсць. Праўда, іх мала і часам яны недакладныя. Напрыклад, „дзякла” (падатак хлебам) падаецца як „дарожная павіннасць, паншчына”.

Усе хібы хрэстаматыі 1950 года паўтараюцца ў пазнейшых выданнях аналагічнага тыпу. Аніхто з укладальнікаў не ўзяў на сябе клопату зверыць тэкст гутаркі з выданнем М. Федароўскага, не кажучы ўжо пра тое, каб звярнуцца да першай яе публікацыі П. Шэйнам.

6. Пра гутарку *Як былі пад панам*

З сярэдзіны 50-х гг. XX ст. прыцягваў увагу беларускіх даследчыкаў рукапісны зборнік, які захоўваецца ў бібліятэцы Акадэміі Навук імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) у фондзе 21 (сігнатура 927). Трапіў ён сюды, відавочна, з Музея Яна Луцкевіча.

Невядомы аматар⁹⁰ прыгожага пісьменства (польскага, беларускага, расійскага і ўкраінскага), а таксама народнай творчасці напрыканцы XIX – пачатку XX ст. занатаваў у сшытку-дзённіку на 292 старонках шэраг цікавых літаратурных твораў. Магчыма, ён карыстаўся рукапісамі і друкаванымі выданнямі. З беларускіх мастацкіх твораў варта назваць вершы і вершаваныя апавяданні Францішка Багушэвіча [*Zdarenia*⁹¹ (102–106), *Kiepska budziel!* (106–130), *Буй і czyscy* (130–137), *Chreśbiny Maciuka* (137–141), *Maja chata* (141–144), *Praŭda* (144–147), *Maja dudka* (147–153), *U sudzie* (153–154), *Jak praŭdu szukajuć* (154–164), *Boh nia roŭna dziele* (164–166), *Durny muzyk, jak warona* (166–170)⁹²], Фелікса Тапчэўскага [*Pańskaje ihryszcze* (170–174)], а таксама ананімныя творы: *Тапас на Парнасе* (174–184), *Jak zaprasili cieszcza i cieść dy ziacia k sabie na cześć* (77–84), *Od staryha dzieła* (84–86), *Hutorka staroha dziada na Bielorusi* (86–98), *Ci znaiecia mai dzieci?* (98–102), *Paraj miłościwy Panie* (196), *Jak paszoŭ nasz kawal* (197), *Powinszawannie Pana* (197–199), *Powinszawannie Popa* (199–202). Амаль усе гэтыя тэксты добра вядомыя беларускім гісторыкам. Хоць некаторыя з іх ніколі не друкаваліся і нават не згадваліся даследчыкамі. Сярод іх – гутарка *Jak byli pad panom* (194–198).

Дадзены тэкст цікавы сваім ідэйным зместам, які сведчыць, што атрыманая ў 1861 годзе воля расчаравала пэўныя колы сялянства. Паэт з народа на ўвесь голас кажа пра свае няспраўджаныя чаканні, заяўляе пра згубнасць атрыманае волі, наракае на жыццё нібыта вольнае, а на самай справе больш цяжкае, чым пад прыгонам.

Цікава, што падобныя думкі выявіў і Ф. Багушэвіч у вершы *Як праўды шукаюць*:

⁹⁰ Зусім верагодна, што рукапіс належаў адной асобе.

⁹¹ Тут спачатку перапішчык гук [ў] перадаваў літараю **w**, а пасля паправіў на **ŭ** (як і ў іншых беларускіх тэкстах).

⁹² Усе падпісаны: Przez Buraczka.

Як камень у воду, так праўда прапала!
Судоў нарабілі, начальстваў ці мала:
Пасрэднік і воласць, сынод і санаты,
Прысуцтва і вокруг, управы, палаты.
А найбольш міравых, участковых і з'ездаў,
Што ў полі камення, што гвездаў!
Затое ж жыццё цяпер труднае стала⁹³.

Пра яе публікацыю ў савецкі час, відавочна, і гаворкі быць не магло: ідэйны змест пярэчыў ідалагемам пра спрадвечную барацьбу працоўных з прыгнятальнікамі за свае правы і волю. З гэтай прычыны за лепшае лічылася не згадаць пра твор нават у негатыўным плане. А таму пытанне атрыбуцыі тэксту надзвычай складанае. Адзінае, што магчыма сёння, гэта сцвердзіць, што ён узнік у 1880-я гг. („Wot użo blizka trydcać hadoŭ, // Jak my stali wolnyja at panoy"). Аўтар – малапісьменны паэт-самавук, які спрабуе арганізаваць свае думкі ў больш-менш рыфмаваны тэкст, зусім не клапацячыся пра ягоную рытмічную структуру.

ЯК BYLI PAD PANOM

Wot użo blizka trydcać hadoŭ,
Jak my stali wolnyja at panoy.
Bywała, nas pany haniajuć na pryhon
Dwa dni ŭ niadzielu z swaim kaszalom;
Pawinin adbyć na pańskiej raboci
Z každyja duszy, szto jość u chaci.
Także, bywało, i baby nasze służyć,
Papiawajuczy praduć, ni ab czom nia tużyć.
Krosny tkuć u mieści z tkaczami –
10 Jakija uzory, aż pany dziwilisia sami.
Ali pryduć jany z haściami
Taj chwalutca hetymi krasnami,
Szto pryhożyja uzory baby tkuć
I każyć, szto ich nia uczyli niczuć,
Baby sami wydumali i machajuć,
A pany radujutca i haściam ich chwaluć.
Hości dziwiutca na rabotu hladzia,
Dajuć im haścincy atchadzia:
„Wo tabie, – każyć, – karbowinic na abnoŭku,
20 Paszyj sabie nowuju sznuroŭku”.
A małym dziciam sachar i pirahi dajuć.
Nu, szto biaz czaho – czasym i pa śpinie papaduć,
Kali wojt zawiadoŭcu nabreszyć,
A jak zawiadoŭca usim kryŭdu spyłyszyć,
Dyk i wojta dobra napacieszyć:
Jak zadaduć ŭ szkuru za to, szto breszyć!

⁹³ Ф. Багучэвіч, *Творы. Вершы, паэма, аповяданні, артыкулы, лісты*, Мінск 1991, с. 22.

- 30 I raskażyć panom, i panoŭ naśmieszyć,
Jak wojt apraŭdawaŭsia, zaczaŭszy malitca,
Kab jamu praścili, kab bolsze ni łażytca.
A pan i pania kažuć: „Nu, dobra jamu,
Niechaj haworyć praŭdu, a nia bresze nikamu”.
Zwiadoŭcu pan i pania pachwalać,
Szto jon papraŭdzi saŭsimi pastupać,
Wa ũsioj wotczyni usio widzić,
Nikoha nikali ni daść abidzić.
Nu, nieczyha hraszyć Bohu była,
Choć pad strachym pańskim żyć niamiła
Dy usio-tyki można było pad panom żyć –
Nia toja, szto ciapier, usio nada tużyć!
- 40 Ni było duża wialikich zaciej,
A łaleti nas – raŭno jak dziaciej!
Bywało, skažuć jechać z kaniom na pryhon,
Nu, nieczyha dziełyć, pajedzisz na zahon
Dy pahladzisz, szto sabrałasja mnoha,
Nu, padumaisz: niachaj sabie, niczoha,
Tut jość użo narodu wialikij zapas.
Tady abjedziesz kała sadu, dy zaraz
Na swaju paszni dyj sabie arez
I wiasioła tabie, aźno pieśni piajesz.
- 50 I hetyj dzień tabie pryhonu zaszczytajuć,
A ajdzie ty szto rabiŭ, taho nia znajuć.
Ni stanieć u ciabie, bywało, kali chleba –
Idziesz k-panu, a pan pytać: „Szto treba?”
„Dy wot, panoczyk, trecij dzień jak nima chleba,
Dziaciej mnoha i nimało im treba,
Sztob ich prakarmić, kab jany uzraśli
Dy panu służyli, dy dobryja byli”.
Wo tady pan i zakryczć z złości:
„Za taboj jaszczе letyszniaho doŭhu jości,
A ty, łajdaku, jaszczе prosisz?
Czaho hultaisz, ni paszysz, nia kosisz?
Dy wam-że i na pasieŭ dajetca,
Da i dzie heta usio dziajetca?
Prapiwaisz, szelma, niacnota, łajdak!
Nia dumaisz na dziaciej, dzieci nichaj tak,
Buduć hoły i choć biaz chleba,
Nichaj hinuć, bo tabie wypić treba?!”
Wo hetak pakryczyć, pałaić
„Dy ci mnoha tabie treba, – zapytać, –
Sztob stała da nowi przykarmitca,
Kab bolsz k-panu ni wałaczytca
Dy chaziajskim dziełym zanimatce,
Kab było wiasnaj za szto ũziatca”.
Nu, jak usio tak pirakażyć,
Tady huknieć zawiadoŭcu i skażyć:
„Sztob dawać muzykam chleba,
- 70

- 80 Skolka katorymu budzić treba".
Nu i dajuć, a wojt usio birkuić,
Padworna skolka chto chleba zabraŭ,
A nasz brat sabie miarkuić,
Kab hety chleb uwieś prapaŭ.
A jak wosień użo nastanić,
Usio z pola pazwiaziesz,
I pakul chałodna stanić,
To i harodninu ubiaresh.
Tady prystupisz k-maładźbie,
Bo na jorud użo wieźć treba.
Aż i wojt idzieć k-tabie
I haworyć: „Czamu panu ni wiaziesz chleba,
90 Katoryj zabraŭ z pańskiej kleci
Zimoju, jak hałodny byli dzieci?”
Tady jamu i haworysz: „Dziadźiczka, padaždźyca
Pakul spraŭluś, choć z niadzielku znarawicia,
Muki ni masz, na jorud treba,
Nilzia ż dziaciom być biaz chleba”.
Chadziŭ, chadziŭ hetak dali,
Dyj k panu mianie pazwali.
Pan i zakryczyć sa usiej siły,
Czamu nia atdaju jamu chleba.
100 „Panoczyk! niama ŭžo, jak Boh miły,
Dziaciom jaszczе budzić treba.
A wy, panoczyk, padaždźyca użo na hod tej,
Jak na niwcy mnie zarodzić...”
Wo tady pan z kresła padskaczyŭ
I szparka sa złości zachadziŭ.
Jak kryknaŭ: „Na stajniu jaho waźmicia,
Sto łoz jamu, szelmu, zakაცia!”
Wo tut i zbihatca: starysta, łauńnik
I zawiadoŭca, wialik czynoŭnik.
110 Na kaniuszniu ciabie pawiađuć
I ładnych dwa puki rozyk pryniasuć.
A tut zapisku pan szleć łakiejem „Malecz,
„Użo praszczaju jamu, i nia treba siecz”.
Wo z radości i idziesz u charomy tady,
I dzie pan i pania siadziać, i dzieci ich małady.
Pakłoniszsia im nizka – jany ŭžo łaskawa hladziać,
Paśmijaŭszysia trochu – czarku harełki dać wilać.
Wypjesz, padziakuisz i pojdziesz u swój dom,
I uwieś doŭh twój kanczyŭsia na tom.
120 A ciapier choć wolnyja, swaboda, da chuży stała.
Praŭda, szto ciapier bolszy panoŭ nastała,
Dy miłości nimasz, a praŭdy saŭsim mała.
Dyj jakże tuta praŭdzie być,
Kajli mnoha panoŭ nad nami:
Usich że ich nada karmić,
A rabotać – to my sami.

- 130 Jak daŭniej to u nas bywała,
 Jak jaszczе pany nami razparažali,
 Kali chleba u nas ni stała,
 Dyk jany ž nam i pamahali.
 Łaćwiej to nam było tady,
 Jak heta wolnaść ni była nam dana.
 Nie znali hetkij my biady,
 Jak rabotali na adnaho tolka pana.
 Mnoha nastało zaboт ciapiera,
 Jak hetu wolność dali nam:
 Rabotaj na wojsko, czynoŭnikaŭ i ...
 Jaszczе i w sałdaty idzi sam.
- 140 Praŭda, dali wolność i ziamli
 I nakłali płaciaža,
 Usio ŭ wołość pażwiali,
 Dziaruć skuru biaz naža.
 Za niedoimku usiu chudobu nam pryдали
 Biez cany, jak sami choczuc.
 My slazami usiu kryŭdu praliwali,
 A jany jaszczе chachoczuc.
 Bjuć ciabie i dziaruć
 Biez usiakaha styda,
 I płakać nie dajuć,
- 150 I niama ž na ich suda.
 Takoe prawo przyzwiali,
 Kab nas tolki pryčiaśniać,
 Kab my usio w biadzie żyli,
 Kab z nas tolki podkup brać.

7. Высновы

Пытанне атрыбуцыі ананімнай літаратуры Беларусі XIX ст. застаецца актуальным. Дадзеныя тэксты ўсё яшчэ не сталі аб'ектам зацікаўлення даследчыкаў. Фактычна, дзякуючы Г. Кісялёву, мы маем адно атрыбуцыю *Энеіды навыварат* і *Тараса на Парнасе*. Атрыбуцыя не бездакорная, але яна можа служыць выдатнаю базаю дзеля наступных даследаванняў.

Сітуацыя з іншымі ананімнымі тэкстамі ўвогуле – з навуковага пункту гледжання – катастрофічная. Яны ў пераважнай большасці не толькі не даследаваны, але нават і неапублікаваны. Больш дакладна: адсутнічаюць навуковыя выданні беларускамоўных твораў XIX стагодзя.

У дадзенай публікацыі гаворка ішла пра два творы другой паловы XIX ст., якія закраналі праблему залежнасці селяніна ад пана-памешчыка. Аўтары згаданых тэкстаў (найбольш верагодна – сяляне-самавукі) разважаюць пра праблему, якую не разумеюць і не маюць элементарных ведаў у дадзенай галіне. У *Гутарцы Данілы са Сцяпанам* апавядальнік, стаўшы на шлях асуджэння прыгону, пералічвае крыўды, якія працоўнае сялянства зазнае ад паноў, і спадзяецца на добрага цара, які дасць волю і гэтым самым выраўняе сацыяльнае становішча ўсіх людзей. Ён уяўляе новую грамадскую фармацыю як вяртанне да першабытнага ладу: кожны працуе, каб зарабіць сабе на

жыццё. Адсюль у яго аповедзе столькі іроніі ў адносінах да паноў, якіх ніхто не бачыў „за працай”. Сялянская свядомасць аўтара прымае і разумее толькі адзін від працы: апрацоўка зямлі, якая дае хлеб і да хлеба. Менавіта такое разуменне наратарам праблемы волі дазваляе адназначна характарызаваць ягоную ідэйна-мастацкую канцэпцыю як рэгрэсіўную. Аўтар *Гутаркі Данілы са Сцяпанам* фактычна нічым не адрозніваецца ад аўтара гутаркі *Як былі пад панам*. Бо апошні асуджае тое, чаго першы аніяк не чакаў атрымаць ад волі: станаўленне капіталістычных адносін на вёсцы. Фактычна, атрымліваецца, што другую гутарку мог напісаць той самы аўтар-сялянін, які напачатку 1860-х гг. з нецярплівасцю чакаў царскае пастановы, каб пасмяяцца, як пан-памешчык будзе „зарабляць” сабе на жыццё, а які напачатку 1890-х гг., расчараваны царскаю міласцю, з непрыязню назірае за „хітрыкамі” старых і новых паноў, што яшчэ больш актыўна ўзяліся за справу эксплуатацыі сяляніна, што раней мог, карыстаючыся ашуканствам, сяк-так жыць, асабліва не клапацячыся пра заўтрашні дзень, а ў новых умовах старыя прыёмы і метады аказаліся малаэфектыўнымі. А таму ў наратара-сяляніна застаецца толькі адно: шкадаваць тыя часы, калі ён „быў пад панам”.

Гутарка Данілы са Сцяпанам, напісаная на хвалі аптымістычных спадзяванняў на волю, карысталася шырокай папулярнасцю і, відавочна, захавалася ў блізкай да аўтарскай рэдакцыі. Два друкаваныя варыянты твора (а існавалі, па прызнанні публікатараў, шматлікія версіі твора) вызначаюцца даволі высокім ўзроўнем версіфікацыі – амаль правільны чатырохстопны амфібрахій.

У той жа час адзіны рукапісны варыянт гутаркі *Як жылі пад панам* не дазваляе ўпэўнена сцвердзіць, што гэта аўтарская рэдакцыя тэксту. Праўдападобна, захавалася версія твора, узноўленая перапішчыкам па памяці. У выніку разважаць пра версіфікацыйнае майстэрства аўтара не выпадае: мы маем дачыненне адно толькі з сапсаваным тэкстам перапішчыка.

Аднак, думаецца, ідэйны змест гутаркі перададзены дакладна, а ён перадае філасофію жыцця беларускага сяляніна другое паловы ХІХ стагоддзя.

Mikalaj Khaustovich

Гутарка Данілы са Сцяпанам in the context of Belarusian anonymous literature of the 19th century

Abstract

The article discusses the issue of attribution and preparation for printing of anonymous Belarusian literary works of the 19th century, with a particular focus on socially themed texts (*Гутарка Данілы са Сцяпанам* and *Як былі пад панам*) offering solutions to the issue of „abolition of serfdom”. The ideological value of both texts is similar: the authors discuss issues that they do not understand since they lack the relevant basic knowledge.